

Я. А. НЕНАДАВЕЦ

ВАДА ЯК АЧЫШЧАЛЬНА-ЗАСЦЕРАГАЛЬНАЯ СІЛА Ў БЕЛАРУСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

Са старадаўніх часоў вада выступае адной з асноўных прыродных стыхій. Як і агонь, яна была ўсемагутнай і пры ачышчальных абрадах ці нейкіх абрадава-магічных дзеяннях займала вядучую пазіцыю. А. Платаў згадвае: «Любая старажытная традыцыя – ... ўтрымлівае ўяўленне аб існаванні пяці стыхій: чатыры стыхіі з’явіліся ў Еўропе толькі ў Сярэднявеччы як вынік дэградацыі традыцыі» [1, с. 455]. Як адзначае С. Токараў: «Гэтаксама і вада мае сама па сабе ачышчальную ўласцівасць, і яе ўжыванне ў народнай медыцыне, па сутнасці, апраўдана» [2, с. 472].

Нашы продкі былі цвёрда перакананы ў тым, што ад уздзеянняў чароўнай сілы, эпідэміі, хвароб, можна пазбавіцца магічным змываннем-ачышчэннем. Калі нехта, насуперак традыцыі, сцвярджаў, што яму ўдалося ў якасці пакарання за такі грэх (нязгоду з традыцыяй) выжыць і без усемагчымых ачышчальных дзеянняў-абрадаў, то страшныя прыродныя катаклізмы маглі пазней абрынуцца на ягоных нашчадкаў. Таму патрыярхальны чалавек лічыў, што гэта было значна большым

няшчасцем, бо тут пакутавала ўся сям’я. Ён клапаціўся аб тым, хто застанеца пасля яго і як гэты спадчыннік будзе ўспрымаць традыцыйныя веды.

Прымаючы ўсё навокал за жывыя істоты, старадаўні чалавек не рабіў нейкага асаблівага выключэння адпаведна і для вады. Па ягоным меркаванні яна ўжо толькі тым асацыявалася з жывым, бо ніколі не затрымлівалася на месцы, а пастаянна толькі імчалася, рвалася, бегла. А. Платаў вельмі слушна тлумачыць само значэнне «бягучая вада» (у яго «движущаяся вода». – Я. А.) – гэта тое, «што вядзе», а тое «што вядзе» у даследчыка цвёрда «асацыіруецца ў Традыцыі з вобразам бягучай вады» [1, с. 94]. А. Платаў цікава падае і найважнейшую функцыю словазлучэння «дух месца» (ракі, возера і т. д.), «яна ўяўляецца нам адным з самых фундаментальных паняццяў у любой язычніцкай традыцыі» [1, с. 158]. Назіраючы за тым, як вада бяжыць, продак быў перакананы ў тым, што яна плыве некаму на дапамогу. Калі ж так атрымлівалася, што вада недзе «замірала», «застывала» на месцы, то ў народзе яна адразу лічылася «нездаровай», «ліхаманкавай», «чорнай». Вядома, такая вада несла хваробы ды смерць.

Чалавека, найперш, заўсёды здзіўляла не толькі пранікальнасць вады, але і яе дзівосная сіла. Ад вады ж сыходзіла і пастаянная пагроза земляробству: магла затапіць, змыць ягоныя ўраджаі, забраць самога ў бездань, разбурыць будынкi і г. д. Людзі бачылі, якой агромністай і неўтаймаванай сілай валодаюць водныя патокі. Продку здавалася, што вада адна з самых магутных стыхій і нішто не зможа яе перамагчы. Такую ж сілу вады яны ў сваіх думках, памкненнях і жаданнях скіроўвалі на барацьбу з хваробамі і смерцю. Таму не дзіўна, што як неад’емны атрыбут ачышчэнне вадою прысутнічала пры пахавальным абрадзе. Напрыклад, на Палессі ў старадаўнія часы памерлых не спальвалі, не закопвалі, а проста клалі ў чаўны-дуніагубкі і адпхвалі ад берага. Абавязкова цела абсыпалі жытам ці насыпалі яго ў гаршчок, куды яшчэ стаўлялі і запаленую свечку. Нябожчык плыў па рацэ ў свой сапраўды ўжо апошні шлях. Вадзе аддавалася такая пашана, бо менавіта ў старажытных палешукоў існавала павер’е, што першыя людзі пайшлі з вады і адпаведна туды ж вярталіся, пражыўшы адведзены кожнаму з іх перыяд. Нельга адмаўляць, што шлях нябожчыка ў чоўне па вадзе мог быць «шляхам да раю» – краіны памерлых, якая знаходзілася недзе «за высокімі гарамі, за глыбокімі марамі». Тым болей, што на гэта ўскосна ўказвае і С. Токараў, які піша: «Трупакладанне (з X–XII стст. паўсюдна) часта хавалі ці спальвалі ў чаўне (перажытак воднага пахавання)» [2, с. 202]. Шлях «да мора», як гэта ўяўлялася нашым продкам, ляжаў таксама па вадзе, а іменна – па рацэ, якая ўпадала ў «сіняе» мора. Калі душа адлятала на неба птушкаю, то цела, адпаведна, ляцець па паветры не магло і павінна было шукаць сабе зусім іншую дарогу. Не выключана, што ёю, якраз-такі, і была вада, рачная стыхія, якая дастаўляла нябожчыка ў «краіну памерлых». Ці не з гэтакіх уяўленняў зрабіў свае абагульненне Дж. Фрэзер, калі напісаў: «Адныя народы вераць, што душа чалавека хаваецца ў ягоным цені, іншыя лічаць, што яна пастаянна знаходзіцца ў ягоным адлюстраванні ў вадзе ці ў люстэрку» [3, с. 219].

Агульнавядома, што ў беларусаў было шырока распаўсюджана ўяўленне аб тым, што водная прастора з’яўляецца мяжою паміж светам жывых і светам памер-

ых. Гэтая пагранічная функцыя вады выкарыстоўвалася пад час абрадаў, якія патрабавалі кантакту з патойбаковымі сіламі. Напрыклад, варажба, дзе дзяўчаты гадалі пра свой будучы лёс ля калодзежа, ля крыніцы, ці выкарыстоўваючы шклянку з вадою. Сімвалам «таго свету» выступала вада, калі кожная з удзельніц апускала нейкі свой прадмет у талерку ці стакан з вадою, і потым, на здавён заведзеных прыкметах, даведваліся пра свой лёс на увесь будучы год, ці да канца жыцця (УЗ. в. Ботава, Пінскага р-на).

У міфалогіях многіх народаў свету можна знайсці сведчанні аб тым, што менавіта праз «адтуліны ў зямлі», адкуль выцякалі водныя патокі, можна трапіць «на той свет». Можам адзначыць, што гэта зноў паўтарае міфалагічны матыў адносна ўзаемасувязі двух светаў – «жывога» і «мёртвага», злучаных рэкамі, якія вядуць да «краіны памерлых». Продкі спрабавалі растлумачыць усё тое, што адбывалася вакол іх і тлумачэнні гэтыя былі надта спрошчаныя. Складваецца ўражанне, што яны былі накіраваны не столькі на тое, каб нешта праясніць ці зразумець, а на засцярогу ад пакарання «злымі духамі», ад пападання ў няміласць да стыхій.

Вада з'яўлялася магічна-рытуальнай ачышчальніцай пры пахавальных абрадах, не толькі з боку гігіенічнай функцыі, якая захоўвала ад захворванняў, але і традыцыйнай, засцерагаючай ад небяспекі быць злучаным з памерлым духам, нядаўнім ручкаваннем, пацалункам і г. д. «Калі выносілі нябожчыка, ваду з ўсіх сасудаў вылівалі пад якое-небудзь адно дрэва, а іх пераварочвалі. Часам побач з паміраючым ставілі міску з ядою і глядзелі, калі вада ў ёй закалыхалася, то гэта означала, што душа пакінула цела і пагрузілася ў ваду. Потым усім падыходзячым да вады палівалі на рукі два разы, ці прымушалі змачыць іх двойчы ў нейкай пасудзіне, куды вада была заранёў наліта, і потым яшчэ давалі выцірацца «пахавальным ручніком», які ні для якіх іншых мэт у хаціне не выкарыстоўваўся і захоўваўся спецыяльна для такіх выпадкаў» (УЗ. в. Новы Двор, Пінскага р-на). Спробы ачышчэння сябе шляхам абмывання вадою можна назіраць і пасля сучасных пахаванняў. Але тут ужо весці гаворку пра нейкі страх, баязлівасць, перажыванні не выпадае – ўсё проста зводзіцца да гігіенічнай мэты – памыць рукі перад тым, як сесці за памінальны стол.

Згадаем, што ачышчэнне вадою ў даўнія часы ўжывалася і для хатняй жывёлы. Да нашага часу амаль не дайшло такіх сведчанняў у першасным выглядзе, але паасобныя згадванні пра гэта захаваліся на тэрыторыі Беларусі «Усё гэта рабілася ранняй вясною. З самае раныцы гаспадыня “змывала” жывёлу. Брала чысты кусок палатніны, старанна змочвала яго ў замоўленай вадзе і выцірала вымя і галаву, а то брала і ўсю чыста пасля яшчэ апырквала. Рабілася гэта для таго, каб на малака карова добрая была, каб вочы нічыя яе не сурочылі, не зрабілі карове зла. Некаторыя жанчыны адзначалі, што быццам бы замоўленая вада дапамагала ўратаваць статак і ад вострых воўчых зубоў» (УЗ. в. Дабраслаўка, Пінскага р-на). Выганялі пастухі жывёлу ў поле, запашвалі яе там, а калі надвечоркам прыганялі статак дамоў, то гаспадыні зноў-такі паўтаралі абмыванне жывёлы вадою, ад усяго таго, што магло да яе прычапіцца за гэты дзень. Потым ужо зусім спакойна пачыналі даць. Такое дзеянне паўтаралі тройчы. Пра ўсемагчымых

знахараў гаварылі, быццам бы яны сваю жывёлу кожны дзень ачышчалі вадою, таму яна ў іх ніколі і не хварэла, таму яна ў іх заўсёды была спасная і да малака дужа добрая. «Цяля ад такой каровы каштавала ўдвая, а то з ўтрая даражэй, чым ад звычайнай. Усё роўна, плацілі вялікія грошы, а на расплод стараліся прыдбаць, бо выгадна гэта было. Яшчэ ў нас старэйшыя людзі прыгадвалі пра тое, што ў даўнія часы, калі на жывёлу накідвалася якая-небудзь пошасць, то пастухі ўвесь статак, пры дапамозе гаспадароў, заганялі ў раку і глядзелі, каб жывёла добра змылася, г. зн. аздаравілася, ачысцілася, а потым выганялі назад. Але і гэта яшчэ не ўсё, бо калі каровак гналі ў вёску, то ў абавязковым парадку стараліся прагнаць іх паміж двума велізарнымі вогнішчамі, раскладзенымі з ядоўцу» (УЗ. в. Ботава, Пінскага р-на). Такім чынам імкнуліся нібыта да закрэпкі той ачышчальнасці, дасягнутае вадой. Старыя людзі заўсёды так ратаваліся, бо спадзяваліся і верылі ў ачышчальную сілу замоўленай вады. Пра гэта ж гаворыць і С. Токараў: «У складаных рэлігійных сістэмах такой з'яўляецца вера ў вылячэнне ля святых крыніц, акрапленне святой вадой жывёлы перад вясеннім выганам на пашу» [2, с. 405].

У гэтакім жа аспекце трэба разглядаць і агульнавядомае выслоўе: «Я ўмываю рукі». Ягонае паходжанне старадаўняе і адносіцца да таго перыяду язычніцтва, калі першапродкі перад тым, як паказаць на родавым судзе нешта надта важнае, сапраўды мылі рукі, тым самым пацвярджаючы факт, што на іх у даным выпадку няма нічога благага і словы-клятвы будучы ісці «ад чыстай душы», ні ў чым не змяняючы рэальнасці справы, падзеі і г. д.

Ачышчэнне вадою набліжалася да клятвы крывёю, зямлёю. Таму зараз цяжка адназначна сцвярджаць, ці не мог і сам гэты рытуал з'яўляцца клятваю або часткай нейкага таямніча-магічнага і да сённяшняга

дня зусім не расшыфраванага клятвеннага абраду. Можна дапусціць, што такім чынам адмаўляліся і ад найбольш цяжкіх грахоў: ад забойства і ад... зладзейства. Менавіта гэтыя два грахі былі спрадвечнымі і лічыліся ў нашых продкаў страшэннымі і незамаяльнымі. На карысць злачынцы маглі пайсці нейкія апраўданні, якія б маглі палегчыць ягонае становішча перад родам, родавымі суддзямі. Калі ж ён пачынаў выкручвацца, даваць хлуслівыя паказанні, ішоў супраць уласнага сумлення, супраць адвечна заведзенага правіла гаварыць толькі праўду, прычым «умыўшы рукі», не выключана, што проста западозраных у нейкім злачынстве людзей прымушалі рабіць гэта спецыяльнай замоўлена-ачышчальнай вадой. Калі чалавек быў выкрыты, то тады асуджаўся да суролага пакарання. Найбольш часта яно было смяротным. У такім выпадку судзі, якія абіраліся з самых паважаных членаў роду-племені, падкрэслівалі, што праўда здабыта імі дзякуючы ўсё той жа выкрывальнай здольнасці вады.

Падводзячы вынікі над нашымі высновамі, можам адзначыць, што вада, як неўтаймаваная першастваральная стыхія, уплывала ў далёкія часы на фарміраванне наіўнага светапогляду патрыярхальных людзей, якія і вучыліся якраз-такі на практычных навыках ці на ўласным вопыце. Яшчэ вада захавалася ў памяці людзей, як асацыяцыя з надзвычай магутнай ачышчальна-засцерагальнай сілай.

ЛІТАРАТУРА

1. *Платов, А.* Магические Искусства Древней Европы / А. Платов. – М. : «София», ИД «Гелиос», 2002. – 480 с.
2. *Токарев, С. А.* Ранние формы религии / С. А. Токарев. – М. : Политиздат, 1990. – 622 с.
3. *Фрэзер, Дж. Дж.* Золотая ветвь: исследование магии и религии; пер. с англ. / Дж. Дж. Фрэзер. – М. : Политиздат, 1980. – 831 с.